

ØER & UHYRER

Vendingen “under ø” betyder i folkevisesproget “langt borte”, og fremmede lande kan jo være fyldt med farer. I trylleviserne tager disse gerne form af lede trolde og andre overnaturlige skabninger.

AF SUNE GREGERSEN

En række af de danske folkeviser (eller ballader) handler om overnaturlige hændelser og forvandlinger, trolde, nøkker og havfruer, væsner som alle hører hjemme i den utæmmede natur. Disse viser benævnes efter traditionen trylleviser og er samlet i andet bind af Danmarks gamle Folkeviser (herefter: DgF). Der er trods stor variation en del fællestræk mellem viserne, og faglitteraturen regner gerne modsætningen mellem kultur og natur som konstituerende for tryllevisen. På den ene side står menneskets verden, det opdyrkede land, ageren og gården – det sidste ord er beslægtet med gærde og betegner altså egentlig noget indhegnet og beskyttet. På den anden side den uopdyrkede og ukontrollérbare natur, skoven, engen og havet, hvor mennesket er magtesløst og naturkræfterne råder. Gyldendals Dansk litteraturhistorie skriver således:

[...] visens univers er delt i en genkendelig, realistisk virkelighed og “en anden verden”, et

rum for sociale, psykiske og erotiske projektioner, der befolkes af sære væsner og hvor alt kan ske. (Kaspersen et al. 1984, 502)

Den primære konflikt består i reglen mellem en mandlig helt og et væsen fra “den anden verden” som tiltvinger sig adgang til det menneskelige rum eller på den ene eller anden måde står i vejen for helten. Helten råder dog gerne over magiske evner, og uhyret kan vise sig i virkeligheden at være et menneske, så en knivskarp adskillelse mellem det genkendelige og det overnaturlige er der ikke tale om. Tydeligere er den fysiske grænse mellem de to rum, som Bang (1972) kalder indre og ydre, særlig når mødet med de sære væsner sker i fjerne lande, på afsidesliggende øer, eller på rejsen hertil. Jo længere man kommer fra gården og det kendte, desto farligere bliver færdens, især hvis man forlader sit rette element og bevæger sig til vands eller i luften.

Det sidste er den kendte vise om Germand

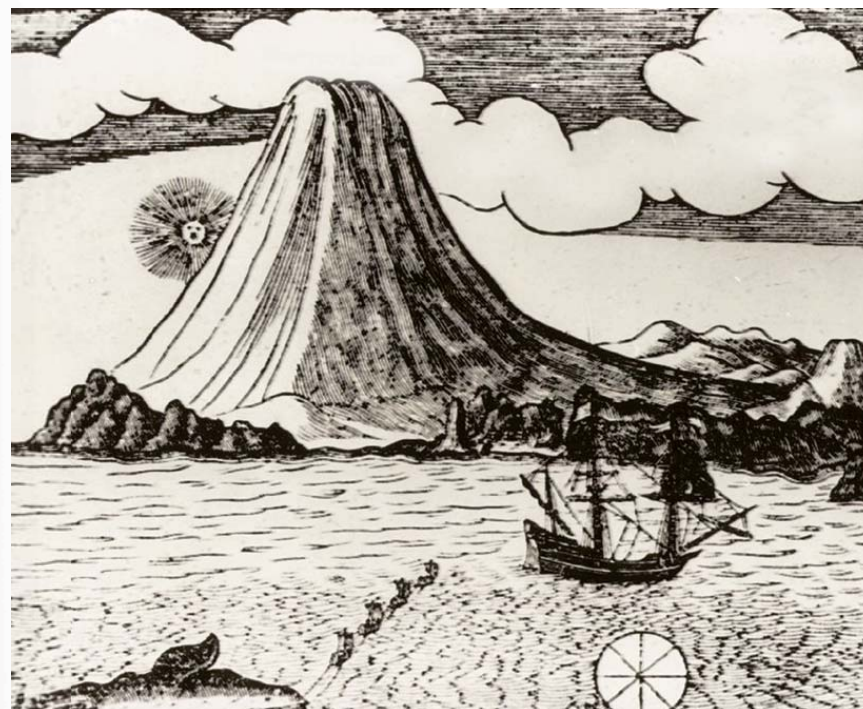

Illustration (ukendt ophav) fra Norsk Polarinstituts arkiv

Gladensvend et eksempel på. Den findes i DgF i seks forskellige versioner (også kaldet opskrifter). Her citeres fra den ældste, opskrift C, som stammer fra et håndskrift kaldet Hjerkebogen fra midten af det 16. årh. Visen begynder således:

Wor kong och unge drunningh
di seilede denno om offuer haff:
der bleff deris skib paa wanden holdit,
di kunde icke byrrer faa. (DgF 33 C, str. 1)

[Vor konge og unge dronning,
de sejlede dem over hav;
der blev deres skib på vandet holdt,
de kunne ikke børen [medvind] få.]

En stemme fra dybet kræver for at lade dem komme i land at dronningen ofrer det hun har under sit bælte. Hun kaster sit nøglebundt i havet, og skibet får medvind, men tilbage på landjorden opdager dronningen

at hun er gravid og dermed har lovet sin ufødte søn til væsenet, som i strofe 11 kaldes en trolde og i strofe 14 den lede gam; dette sjældne ord betegner et vinget uhyre og optræder kun i to af visens opskrifter. Efter fødslen bliver sønnen om natten døbt Germand Gladensvend og siden holdt skjult, og da gammen på et tidspunkt opsøger dronningen for at minde hende om deres aftale, sværger hun at hun hverken har sønner eller døtre. Gammen ved dog bedre: “Huor yeg fynder Germand Glade-suend, daa ær hand gyfuen mygh” (str. 16). Da Germand er blevet voksen (dvs. femten år), låner han sin mors fjerham for at flyve til sin fæstemø Sølvlerad, som er datter af kongen af England. På vejen møder han gammen, som lader ham besøge sin forlovede, men mærker ham for at kunne kende ham igen:

Hand hug udaff hans højere øge,
drack halt hans hyarte-blod:
end flog hand tyll iumfruens buer,

for wylle hund war god. (str. 24)

[Han huggede ud hans højre øje,
drak halvt hans hjerteblod;
end fløj han til jomfruens bur,
for viljen hun [den] var god.]

Dødsmærket sidder Germand nu i Sølverlads kammer, og mens hun kæmmer hans hår, forbander hun hans moder for at have forvoldt ham denne ulykke. Germand siger dog at moderen ikke bærer nogen skyld, og flyver derefter modigt ud for at møde

” En tilsyneladende fredelig ø viser sig at være hjemsted for et farligt uhyre.

gammen og sin skæbne. Sølverlad flyver efter ham og forsøger at få ram på uhyret ved at sønderklippe alle luftens fugle:

Alle dy fogle, hund saa,
thennum klepitt hund alle saa sma:
foruden then leden gam,
hannum kunne hund ycke naa.

Thett war iumfru Syluer-lad,
hund flog ud mett then strand:
hund fand ycke aff Germand Glade-suend,
foruden hans høgrehand. (str. 31-32)

[Alle de fugle, hun så,
dem klippede hun alle så små;
foruden den lede gam,
ham kunne hun ikke nå.

Det var jomfru Sølverlad,
hun fløj ud med [langs] den strand;
hun fandt ikke af Germand Gladensvend,
foruden hans højre hånd.]

Gammen har taget Germand, og Sølverlad må nøjes med hans højre hånd, hans troskab. Opskrift B lader hende imidlertid få sin hævn; da hun til sidst finder

gammen, klipper hun den i ni stykker. I denne opskrift lyder hun navnet Adelus i stedet for Sølverlad, og gammen kaldes den vilde ørn. I opskrift A er der tale om "saa wyld en rauffuen", og ifølge folkloreforskeren Iørn Piø repræsenterer dette visens ældste form. Uhyret har oprindeligt været en valrav, en fjerklædt pendant til varulven. Tegn på dette er både ravens ord til dronningen, "Huad daa wilde du gyffue den mand, deg børen sende kand?" (A, str. 4), og det at den senere drikker af Germands hjerteblod. Ifølge gammel sydkandinavisk overtro kunne en varulv blive løst fra trolddommen og genvinde sin menneskelige skikkelse ved at drikke et ufødt drengebarns hjerteblod, og tilsyneladende har noget lignende gjaldt valravnen. Således i visen Valravnen:

Then raffn slo hannem gennem bryst,
drack halff hans hierte-blod:
saa bleff hand den feierste rider,
paa iorden motte gaa. (DgF 60 B, str. 15)

[Den ravn slog ham gennem bryst,

drak halvt hans hjerteblod;
så blev han den fagreste ridder,
[som] på jorden måtte [kunne] gå.]

Spædbarnet overlever dog, og alt ender lykkeligt. Ifølge Iørn Piø "[...] skulle valravnen også have drukket den nyfødte Germands hjerteblod, men med dramatisk effekt har balladedigteren ladet moderen skjule barnet" (Piø 1969, 69). Måske er denne oprindelige valravneforestilling årsagen til at Sølverlad i opskrift C forgæves leder efter gammen i luften; ved at slå Germand ihjel er den atter blevet menneske.

” Bonden trænger ikke ustraffet ind på troldens territorium. Sammen med syv hundrede andre trolde – den mindste ikke større end en myre – flyver den til bondens gård og kræver som bod hans hustru.

En anden forskel på viseopskrifterne er Germands bestemmelsessted. C og D gør hans fæstemø til prinsesse af England, mens hun i E er datter af kejseren af Rom. B nævner intet om at jomfru Adelus skulle være kongelig, men har hende bosat i Fredeland, altså et sted hvor der hersker fred. Fællesnævneren er at Germands forlovede bor langt borte, men det er ikke det fremmede land i sig selv der er farligt i Germand Gladensvend, det er rejsen. Omkvædet minder os om at overfarten er et centralt tema: "Saa flog hand ofuer att rynne [farvand]", og dette kan selvfølgelig forstås billedligt. Villy Sørensen tolker i det kendte essay "Folkeviser og forlovelser" fra 1959 en række folkeviser funktionelt-psykologisk som bearbejdelser af mødet med "det tilintetgørende" og uforklarlige i menneskets egen natur. Dæmonerne afspejler

ifølge Sørensen ikke uorden i den ydre verden, men indre, sjæleligt kaos, og under denne synsvinkel bliver Germand Gladensvend en vise om en ung mand som på grund af en ulykkelig barndom ikke kaperer den usikre overgang mellem barn og voksen, "forlovelsessituationen" (Sørensen 1959, særlig s. 165-167). Man må imidlertid huske at troen på og frygten for overnaturlige væsner kan have været særdeles udbredt blandt visens oprindelige publikum, og en forvandling i en trylleviser er noget ganske andet end en forvandling i en moderne roman. Som nævnt har dæmonen i Germand Gladensvend i visens ældste form måske været et omskabt menneske. Denne teori styrkes af at renaissancepræsten Anders Sørensen Vedel grupperer den sammen med en halv snes andre visser om "Konge Børns Forskabelse oc anden Tilfald" i sin Hundredviser fra 1591, herunder også visen om Valravnen. Vedel ser forvandlingsviserne som harmeløse tidsfordriv og skriver med tidstypisk henvisning til den antikke digtning at viserne er –

[...] optegnet for tids Fordriff, at mand met sådanne seldsom oc wsæduaanlige Hendelser vilde beuege Menniskens Tungmodighed til Lyst oc Glædscaff. Vil oc nogen giøre her paa anden Mythologiske vdliggelse, som om Circes Forskabning, hun giorde paa Vlisses Staaldbrode, det være huer mand frjt faare. (cit. DgF bd. 2, s. 145)

[... optegnet for tidsfordriv, at man med sådanne sælsomme og usædvanlige hændelser vil bevæge menneskets tungmodighed til lyst og glædskaft. Vil også nogen gøre her på anden mytologisk udlæggelse, som om Kirkes forskabning, [som] hun gjorde på Odysseus' staldbrode, det være hver mand frit for.]

Visen om Trolde og bondens hustru hører også til blandt disse forvandlingsviser. Den har yderligere en parallel til Odysseen: En tilsyneladende fredelig ø viser sig at være hjemsted for et farligt uhyre. Visen findes i DgF i fire opskrifter, hvoraf den sidste er Vedels redaktion. Opskrift A begynder med denne hob af bogstavrim:

Der leegger enn wolld y Weester-haff,
der agtter enn bundte att biuge:
och sende hand did buod høg och hund,
hand agthett att biuge saa tryge.

Hand saatte der stolpe, hand leger der bieelcke,
hand mone saa saare for-haste:
alt spuorde tholdenn vdj bierigenn war:
"Huj mone denn bunde saa bra-
ske?" (DgF 52 A, str. 1-2)

[Der ligger en vold i Vesterhav,
der agter en bonde at bygge;
og sendte han did både høg og hund,
han agtede at bygge så trygge.

Han satte der stolpe, han lægger der bjælke,
han monne så såre forhaste;
alt spurgte trolde, udi bjerget var:
"Hvi [hvorfor] monne den bon-
de så braske [larme]?"

Bonden trænger ikke ustraffet ind på troldens terri-
torium. Sammen med syv hundrede andre trolde –
den mindste ikke større end en myre – flyver den til

” Øen, det
fjerne udland
og ikke mindst det
faretruende hav som
man uvægerligt må
krydse for at komme
dertil, er altså ”ydre
rum” par excellence.

bondens gård og kræver som bod hans hustru. I op-
skrift B fremgår det uden omsvøb hvad trolde har
i tanker: ”ville driffue med hinder hor”. Den fæle
trolde tager bondekone i sine arme, men samkvem-
met forvandler den til ”thendt gieffuiste rider, der
gange motte paa iordt” (B, str. 12; sml. slutningen på
Valravnen ovenfor). I opskrift C foregår dette under
lindetræet, der med sine hjerteformede blade er et
ofte anvendt kærlighedssymbol. Bondens hustru gif-
ter sig her med ridderen, der viser sig at være prins af
England og som barn omskabt af en ond stedmoder. I
opskrift A og B bliver hun derimod hos sin mand, og

ridderen takker pænt for hjælpen. Vedels opskrift D
digter disse to slutninger sammen ved at lade bonde-
parrets datter gifte sig med prinsen og blive dronning
af England.

Øen er i Trolde og bondens hustru hjemsted
for den vilde og utæmmede natur og minder men-
nesket om at tage sig i agt herfor. Igen giver omkvæ-
det nøgleordene: ”Di villeste dyer och diurenn y sk-
offuen” er sammen med trolde ”den forurettede na-
tur”.

turbefolkning som mennesket prøver at fortrænge”
(Olrik 1934, 151). Som nævnt griber det indre og ydre
rum dog ind i hinanden: Trolde er i virkeligheden et
menneske, og tamdyrene og hyrden, som hører men-
neskets verden til, synes at have en særlig forbindelse
til naturkræfterne. Følgende strofe finder man i op-
skrift B da trolde drager mod bondens gård:

Hundenn gør y gaardenn,
och hiurdenn thuder y hornn:
hannen galler y bencke,
som hannem giffuis kornn. (DgF 52 B, str. 4)

[Hunden gør i gården,
og hyrden tuder i horn;
hanen galler i bænke,
som ham gives korn.]

Omvendt kan helten også råde over magiske evner
eller remedier, som når Germand flyver i fjerham og
Hr. Nilus i Brudefærden til Hedenland (DgF 71) be-
sejrer den hedenske konges hvide bjørne med en lil-
jekvist. En sådan brug af overnaturlige midler beteg-
ner Bang (1972, 396) som en nødvendig alliance med
de ydre kræfter for at overvinde den sociale stratifi-
kation i det indre rum; Hr. Nilus kan kun avancere i

samfundet og vinde sig en kongedatter ved at bruge
magi. I Trolde og bondens hustru sker der imidlertid
ingen overvindelse af det indre rums love og normer.
Når trolde på ægte trolde-måne – ved korporlig om-
gang – genvinder sin menneskelige skikkelse, vender
tingene tilbage til deres rette orden, og han bliver rid-
der eller tronarving igen. Psykologisk kan visen læses
som en påmindelse om at drifterne og det dyriske er
en uundgåelig side af mennesketilværelsen.

Også i Hr. Luno og havfruen (DgF 43) overvindes
et uhyre med magi. På grønlandstogt møder Hr. Luno
og hans mandskab en havfrue som forsøger at tvinge
deres skib ned på havets bund. Imidlertid er Luno ru-
nekyndig, og ved at skrive trylleruner på en liljekvist
binder han hende til en sten midt på havet. Selv om
havfruen tilbyder ham både guld og sølv for sin løs-
ladelse, nægter han, tilsyneladende fordi navn og ære
har større betydning. Visen er epanastrofisk, dvs. hver
strofe begynder med den foregående strofes slutning;
disse gentagelser er udeladt her:

Du sig for alle, huem her komer fram:
deg band her Luono med huden hand.

Her Luono hand segler till Grønn-land hiem,
thend haffrw seder buonden wed
den steen. (DgF 43, str. 19-20)

[Du sig for alle, hvem her kommer frem:
dig bandt Hr. Luno med hviden hånd.

Hr. Luno han sejler til Grønland hjem,
den havfrue sidder bunden ved den sten.]

”Hjem” i sidste strofe må forstås sådan at Luno og
hans mandskab slår sig ned på Grønland, hvis da
ikke der er tale om en fejl i afskriften. Omkvædet ta-
ler for dette: ”Dy henter deris guld paa Grøn-land”.
Grønland er her et fjernt, nærmest sagnomspundet
bestemmelsessted, hvortil rejsen er fuld af farer og
bedst klares ved magiens hjælp – her passer Bangs be-
skrivelse altså udmærket.

En ofte anvendt formel i folkevisesproget er un-
der ø (fx i DgF 33 A, str. 14). Den oprindelige betyd-
ning er enten ved eller langs en ø, men ordforbindel-
sen er efterhånden blevet generaliseret til blot at be-
tyde ”langt bort(e)” og er desuden praktisk når man
mangler et rimord til mø. I en førmoderne virke-
lighed må øen have forekommet endnu mere util-
gængelig og isoleret end i dag, og hvad end den er

hjemsted for lede uhyrer eller det helten stræber ef-
ter, kommer denne helt bogstaveligt – og måske også
billedligt – langt væk hjemmefra. Øen, det fjerne ud-
land og ikke mindst det faretruende hav som man
uvægerligt må krydse for at komme dertil, er altså
”ydre rum” par excellence. På samme måde som even-
tyrets der var engang forskyder handlingen til en an-
den (sagnomspunden) tid, giver en forskydning i rum
mulighed for allehånde mystiske væsner og tildragel-
ser, og hvad end man ser trylleviser som udtryk for
almindelige strukturer og psykologiske processer der
er gyldige både nu og da, eller fokuserer på forskelle-
ne mellem den middelalderlige forestillingsverden og
vor egen tids, er stedet og naturen effektive virkemid-
ler i de fantastiske fortællinger folkeviserne er.

NOTE

1 Betegnelsen optræder kun sjældent uden for folke-
viserne, og etymologien er usikker. Axel Olrik gæt-
ter på at det er en forvanskning af opr. *var-ravn
(Olrik 1934, 167), mens lærn Piø foreslår at det er
udviklet af den vilde ravn, som væsnet også kaldes.
Varulven kaldes også nogle gange den vilde ulv,
den grå ulv el.lign. (Piø 1969, 68).

LITTERATUR

Bang, J. 1972. ”Efterskrift – et metasynspunkt”.
Synspunkter på folkevisen. 327-370. Munksgaard.
Kaspersen, S., et al. (red.). 1984. Dansk litte-
raturhistorie I. København: Gyldendal.
DgF = Grundtvig, S. (red.). 1856. Danmarks
gamle Folkeviser, bd. 2. København.
Olrik, A. 1934. Nordens Trylleviser.
København: J. H. Schultz Forlag.
Piø, I. 1969. ”Overnaturlige væsner i nordisk bal-
ladetradition I”. Danske Studier. 48-71.
Sørensen, V. 1959. ”Folkeviser og forlovelser”. Digtere
og dæmoner. 157-203. København: Gyldendal.

SUNE GREGERSEN (f. 1988) studerer
lingvistik på Københavns Universitet.